

בחברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה

א. הכינוס הארצי השמיני לידיעת הארץ

הכינוס השמיני לידיעת הארץ נערך בימים א'—ה' של חול-המועד סוכות תשי"ג בבית-ירח. בתוך הקהל הרב והמגוון שהשתתף בו היו מבני כל שכבות הציבור: אנשי מדע, מורים, פקידים, פועלים, חקלאים ונוער. אורח-הכבוד של הכינוס היה פרופ. גלסון גליק, שהוזמן במיוחד לבקר בישראל ולהשתתף בכינוס. אף השתתפו בו בכינוס אנשי מדע אחרים מחו"ל, ובתוכם פרופ' פ. דלוגאץ' ופרופ. ג'יטרבווק משיקאגו. קהל המשתתפים בלע את דברי המרצים בצמא והשתתף בסיוורים בהתלהבות ולמד במשך שבוע הכינוס פרק חשוב בידיעת הארץ, פרק עיוני ומעשי כאחד. בית-ירח — התל העתיק הידוע בעמק הירדן, נבחר למקום הכינוס מכמה טעמים: (א) בבית-ירח ניהלה החברה חפירות ארכיאולוגיות מאז שנת 1944 וחשפה את שרידי התרבות הקדומה ביותר בארץ. (ב) בבית-ירח התנהלו לסירוגין ועודן מתנהלות חפירות בצפונה ובדרומו של התל מטעם מחלקת-העתיקות של ממשלת ישראל והמכון המזרחני בשיקאגו, ותוצאותיהן של חפירות אלו חשיבותן מרובה לאיש המקצוע ולחובב כאחד. (ג) בית-ירח נקודה מרכזית בעמק הירדן מגלמת בתוכה את תולדותיו הקדומים של העמק מוזמן של 1500 שנה בקירוב קודם הכיבוש הישראלי. (ד) בבית-ירח מתמוזג הישן והחדש בטוב טעם ובהשכל: "א ה ל ו" המרכז התרבותי ע"ש ברל כצנלסון, היישובים העוטרים את התל: כנרת, דגניה א' ודגניה ב', אפיקים, בית-זרע, שער-הגולן ואחרים. הנוף היפה להפליא, הדרת הטבע והוד קדומים, כל אלה משחים על המקום חן מיוחד. כל הטעמים הללו הכריעו בקביעת מקום הכינוס, שעמד בסימן יובל הארבעים של החברה.

במעמד חגיגי פתח את המושב הראשון פרופ. ב. מזר, יו"ר החברה ורקטור האוניברסיטה. הוא אמר בתוך שאר דבריו: "הנני מקדם בברכה לבבית את כל חברי חברתנו ואוהדיה, ואת האורחים שנתקהלו במקום היסטורי זה מכל קצות הארץ, מן ועד אילת, וגם את אלה שבאו מתפוצות הגולה להשתתף בחג המדע העברי המתחדש על אדמת המולדת והולך ונעשה לנחלת העם כולו. אשרינו שזכינו לחזות בתמונה מרהיבת עין זו של קהל אלפים הצמא לדעת וללמוד את המולדת, להאזין להרצאות, להגות בהתקדמות המחקר, לערוך סיוורים, לשתף את עצמו בעלילה המתרחשת יום יום לנגד עינינו, בגילוי ארץ-ישראל העתיקה-החדשה לכל תופעותיה ופלאיה וחשיפת אוצרותיה הקדומים. כינוס זה עומד בסימן יובל הארבעים של החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, שזכויות יתרות לה בהנחת היסודות לארכיאולוגיה העברית, והרבה עשתה בתחום היצירה הספרותית, המדעית והפצת ידיעת הארץ בציבור העברי, ועוד יזה

נטויה לחולל גדולות ולהגשים מפעלים מדעיים בני קיימא. מהתחלות צנועות של חובבים ונלהבים להכיר את ארץ הקודש, את רקעו הגיאוגרפי של ספר-הספרים ואת הגורמים שחתכו את גורלו ההיסטורי של עם ישראל וארצו, צמח והתפתח מדע שלם, מורכב ומסועף, שבתחמו נפגשים ומשתלבים מקצועות-מחקר שונים.

בהמשך דבריו עמד פרופ. מזור על המושג ידיעת הארץ במובנו הכולל, על ערכו של חקר הארץ למדינה וליישוב, ועל הכוחות הצעירים העושים במקצוע, ויחד את הדיבור על עמק הירדן, שלו הוקדש עיקרו של הכינוס, ובפרט על הסקר הגדול והמקיף ומחוללו פרופ. נ. גליק, אורח הכינוס.

את ברכת הממשלה הביא שר החינוך והתרבות פרופ. בן-ציון דינור, שאיחל לחברה ולכינוס ולכל הארכיאולוגיה הישראלית, "שעבודתה והשיגיה יתרמו הרבה לייצוב הכרתה ההיסטורית של ישראל, שיצליחו למלא את הפרוץ במסורת ההיסטורית שלנו, ושהשרידים הממשיים של העבר שיגלו, יצטרפו צירוף אורגני לדמות ישראל המתחדשת בימינו". הוא סיים את ברכתו בזה הלשון: "מי יתן ותצליחו לא רק להעמיק חקר ולהרבות עיון, אלא גם להוסיף מחן המקום על יושביו, ולהשחיל את שכבות היישוב הצעירות ביותר שקמו בישראל בתוך השכבות הקדומות ביותר, כי גדולה ברית הדורות, אשר חקר עתיקות סולל דרך לה, ורב חלקה באות "ברית עם" ו"ברית ארץ", שכלנו מצחים לשקוד על עוצמתם והשרשתם בנפשות בשנים אלה".

מר ברל לוקר הביא את ברכת הסוכנות היהודית ואלוף משה דיין את ברכתו של צבא הגנה לישראל. מר בן-ציון ישראלי בירך את הכינוס בשם "אהלו" וסיפר על ייעודו של המקום הנקרא על שמו של ברל כצנלסון ז"ל.

מיד לאחר הפתיחה החגיגית ניגש הכינוס לעצם עבודתו ושמע את הרצאתו של פרופ' נלסון גליק על הסקר הארכיאולוגי בעמק הירדן. המרצה קבע, שההתיישבות בעמק הירדן ימיה כימי הציחיליזציות הקדומות ביותר בעמק הנהרות פרת וחידקל ועל גדות הנילוס. תרבות חקלאית מפותחת מן התקופה הפרהיסטורית האריכה ימים בתקופות הברונזה והברזל, אף-על-פי שחלו בה ירידות ותקופות-שפל לסירוגין. היישובים המקראיים שוכנים רובם ככולם על תלים אסטרטגיים, על עורקי תחבורה שבין העמק לבין הגבעות המזרחיות שבעבר-הירדן ועלי-יד מוצא הפלגים מן ההר אל העמק; היישובים המאוחרים יותר מן התקופה הרומאית-ביזאנטית, שעה שנשתפר תנאי הביטחון, שוכנים בעמק גופו. המשלחת הארכיאולוגית מטעם בית-הספר האמריקני לחקר המזרח בירושלים קבעה את מקומם ואת זהותם של היישובים המקראיים בעמק-הירדן לאחר בדיקת השרידים הארכיאולוגיים והחומר המקראי ולאחר שיקולים טופוגרפיים-היסטוריים. היישובים המקראיים החשובים היו בגדה המזרחית של הירדן, בכיכר שמעל לגאון הירדן, הפורה יותר מהחלק המערבי. כך נקבע מקומם של יבש-גלעד, סוכות, צרתן, צפון, בית-קדש, בית-השימות, אבלי-השיטים, עטרות, בית-הרם וכו'. עמק-הירדן התגלה כעמק פורה, מעובד, חרוץ נחלי מים, מיושב ומאוכלס, מן הקדומים ביותר במזרח הקרוב.

למחרת הפתיחה התחלק הכינוס לשני חוגים, שאחד מהם עסק במקצועות ההיסטוריה והארכיאולוגיה והשני בגיאוגרפיה וחקר הטבע. הפרשה הפריהיסטורית של עמק־הירדן נדונה בהרצאותיהם של ד"ר מ. שטקליס ומר ז'אן פרו. ד"ר שטקליס סיפר על שרידים של חיות שנעלמו, כגון פילים, קרנפים ועוד, שנמצאו בעמק־הירדן. לדעתו יש רציפות תרבותית בין ארץ־ישראל וצרפת ולא בין ארץ־ישראל ומצרים. יש סברה על נידתה של תרבות זו מאפריקה לאירופה ומשם למזרח הקדום. האקלים בעמק הירדן היה טרופי, והאדם הקדמון הקים את אוהלו בכל מקום שהשיגו הלילה. הוא התפרנס בעיקר על הציד. מר ז'אן פרו הרצה על תחילתם של יישובי־הקבע בארץ. זמנם של יישובי־הקבע הראשונים הוא בתקופה הפריהיסטורית הנטופית, שהיא תקופת האבן התיכונה. האדם הנטופי ניכר לפי 50 שלדים שנמצאו; טקסי הקבורה ידועים; הנטופיים הם הראשונים המשתמשים במגלים; בסוף תקופת האבן התיכונה מכירים הם את הכלב וחיות־הבית. פרק חדש פותחת תקופת האבן החדשה: מבחינים בה שלוש שכבות לפי מקומות המוצא והממצא: א) השכבה הטאחונית על שם ואדי טאחון; ב) אבו ע'וש; ג) שער הגולן. ארץ־ישראל קשורה היתה בתקופה הנסקרת לאסיה ומגעו עם היבשת האפריקנית לא היה אלא ארעי בלבד; רק מסוף הכאלקוליטיקון ואילך היתה הארץ לארץ־מעבר בין מיסופוטאמיה למצרים. עקב גילויים של עמים חדשים קמו והתפתחו בארץ התרבויות השונות: הנטופית, הניאוליתית והכאלקוליטית. ארץ־ישראל היא הארץ היחידה במזרח הקדמון, ששמרה ברציפות את עקבות רשמיה של תקומת הציחיליזציה.

ד"ר יוסף לייבו ביץ הרצה על ארץ־ישראל בארכיאולוגיה המצרית. המרצה עמד על הקשרים שכבר היו בין ארץ־ישראל ומצרים לפני יציאת מצרים, ומנה כמה רמזים לקשרים שהיו קיימים כבר לפני השושלת הראשונה. במיוחד עמד על בעיית החיקסוסים. החיקסוסים אינם נזכרים כגזע בשום מקור, אלא כשליטים וכ„גדולי“ העמים, שנחשבו בעיני המצרים כנכרים: „עמו“, או כתושבי רתנו. בכללם היו קדמונינו החבר. עמים אלה, בין שישבו בארץ כנען ובין שחדרו או הובאו כשבויים למצרים, היו מאיימים על שלטון המצרים. מסתבר, שבעקבותיהם חדרו למצרים הפולחן הכנעני והאמנות הכנענית, שהטביעו את חותמם על הארץ בימי השושלת הי"ח — הי"ט. לפי מניתו, שתיאוריו הגיעו אלינו בכתבי פלאביוס ובנוסחאות מאוחרות אחרות, החיקסוסים הם ממוצא פיניקי, והמחקר הארכיאולוגי מאשר את דבריו.

הגב' רות עמירן הרצתה על הקיראמיקה של בית־ירח. בראשית דבריה עמדה על חשיבותן של החפירות בתל־זה, הגדול ביותר שבארץ (300 דונאם בקירוב), לארכיאולוגיה של ארץ־ישראל ושל המזרח הקרוב כולו. בהמשך דבריה דנה בסוג החרסים המכונה „כלי בית־ירח“ ובערכם של כלי־חרס בכלל לקביעת תאריכים היסטוריים. חרסי בית־ירח מצטיינים בקישוטיהם, בתצורתם המעולה, בצבעים הנאים ובודרך המיוחדת של חפויים ומירוקם. כלים אלה כבר מוינו עלידי בעלי המקצוע לפני החפירות (1933) כסוג מיוחד בארכיאולוגיה הארצישראלית — „כלי חירבת כרך“.

כלים מסוג זה נתגלו לאחר־מכן גם בבית־שאן, במגידו, בעפולה, ואפילו בסוריה הצפונית. כלומר: בתקופה מסויימת שלט הכלי הזה בתרבות הטכנית של האיזור, ולפיו אפשר לקבוע קחי התפתחות בתרבות החומרית של הארץ באותם הימים. חרסים אלה הם, לדברי המרצה, עדות להשפעות תרבותיות, לקשרי מסחר ולמגע בין ארצות ושבטים. כלי חירבת כרך מוצאם ממצצית האלף השלישי לפסה"ג מן התקופה הקרויה בלשון המקצועית תקופת הברונזה הקדומה ג'.

ד"ר נ. אביגד הרצה על כמה בעיות שבארכיטקטורה היהודית בתקופת הבית השני, ועמד במיוחד על השם "נפש" המשמש לעתים במשנה ובתלמוד כינוי לציון על קבר, כעין מצבת־זכרון לנפטר. לפי ספר המקבים א' (י"ג, כ"ח) עמדו על קבר החשמונאים במודיעין שבע פיראמידות. הפשיטא מתרגמת "שבע נפשן". מכאן שפיראמידה ונפש היו מושגים נרדפים. בתחום שלטונם של הנבטים, ובפרט בפטרה, מרובים המבנים הפיראמידליים על קברים והם מכונים בכתובות הנבטיות "נפש" או "נפשא". הפיראמידה העומדת על אדן נעשתה לצורה המקובלת של "נפש". יש סוברים שמגה "הנפשות" מקורו אצל שבטי הנבטים הנודדים, ומהם בא מנהג זה ליהודים. המרצה הזכיר את הקברים שבנחל קדרון, קבר בני חזיר, קבר זכריה ויד אבשלום, שדומים הם לצורת "הנפשות" שבפטרה. ציונים דומים היו גם על קבר היליני המלכה ועל קבר בני הורדוס בירושלים. את המקור לצורה הפיראמידאלית של ה"נפש" יש לחפש בקאפילות שבמצרים, שעמדו מעל הקברים ולהן פיראמידה שבה היו מציגים את פסל הנפטר. הפיראמידה נפוצה היתה גם בארצות־קדם אחרות וגם במקומות שלא נהגו להציג בה את פסל הנפטר מסמלת היתה את זכרו ואת נפשו של המת. עם חורבן ירושלים לא נפסקה המסורת הקדומה של הקמת "נפשות" על קברים. התלמוד מספר על "נפש" אחת בטבריה ועל אחרת בבית־שאן. על צורתן המשוערת אפשר לעמוד משרידי "נפש" אחת שנמצאו בבית־שערים. זו לא היתה עוד פיראמידה פשוטה אלא בנין עשיר בעיטורים, העשוי לפי מיטב הארכיטקטורה של בתי־הכנסת בשלהי התקופה הרומאית.

האחרון למרצים בחוג א' היה ד"ר א. בירן, שתיאר בפרוטרוט את פעולתה של ועדת השמות הממשלתית.

בחוג ב' היה ראשון המרצים באותו בוקר ד"ר ד. עמירן, שדיבר על השינויים שחלו בנוף הארץ ב־150 השנים האחרונות. המרצה אמר, שהנוף כביטוי חיצוני של פני כדור הארץ מתפתח ומשתנה ללא הפסק, ומרובה עניינו של הנוף בארץ־ישראל משל שאר ארצות בגלל קצב השינויים שבה, העולה במהירותו על מה שאנו מוצאים בבחינה זו בשאר ארצות העולם. עוד בראשית המאה הקודמת היתה הארץ נתונה בשפלות שאין לה שיעור, כשרוב מישוריה עזובים מיישוב ואדמותיהם נטושות ומכוסות ביצות שורצות קדחת, ותנאי הביטחון היו ירודים. בעקבות ההתיישבות היהודית למתחילת המאה הכ' חלו בנוף הארץ שינויים מן הקצה אל הקצה. השטחים במישורים נוקו והובראו ונעשו מרכזים מבחינה כלכלית ויישובית. שיטות ההשקאה

שהונהגו עשו את החקלאות אינטנסיבית, וההשחאה בין הנוף של היום לבין הנוף שמצאו ראשוני המתיישבים מרנינה את הלב. המרצה עמד עוד על בעיית שימור הקרקע ועל ההכרח לחייב את המשקים שיקיימו את החוקים בעניין זה.

ד"ר י. שטרן הרצה על ערוץ הירדן מים כנרת ועד ים המלח. הילוכו של הירדן נחקר בפעם הראשונה לפני 105 שנים על-ידי משלחת אמריקנית בהנהלתו של לינץ, ומאז לא התקדמה חקירת הירדן במידה רצויה. משום כך קלושות גם ידיעותינו על אופיו המורפולוגי וההידרוגרפי של הנהר ועומקו. את אופיו של הירדן קובעים בראש וראשונה גורמים גיאולוגיים-טקטוניים. אפיקו עובר בקרקעית של ימה קדומה, והוא עצמו אחד הנהרות הצעירים ביותר בארצנו, שהתהווה לכל היותר לפני 100,000 שנה, והוא צעיר בהרבה מרוב היובלים המשתפכים אליו. בעיה מיוחדת הם הפיתולים הרבים והמסובכים של הנהר. אורך הירדן בקו אחירי הוא (מים כנרת עד ים המלח) כ-105 ק"מ, וכנגד זה אורך האפיק של זרמו למעלה מ-200 ק"מ. הפיתולים אופייניים בייחוד להילוכו התחתון של הנהר. על הסיבה להתהוות הפיתולים נאמרו שתי סברות. לפי סברה אחת, הסחף שגוררים מימי היובלים הוא הגורם לסטיות במהלך זרמם של נהרות, ואם בשאר נהרות כן, בירדן על אחת כמה וכמה, לפי שהיובלים הנמשכים אליו באים מנחלי אכזב. בימים המעטים שהמים עוברים בהם זרמם חזק מאוד ובכוחו למשוך כמויות גדולות מאוד של סחף לתוך הנהר. הסברה השניה היא, שאפילו הצטברויות מועטות של חול, ואפילו בולי עצים מעטים דיים ליצור פיתולים. מחמת החומר הרך שאפיקו של הירדן עובר בו, לרוב חזאר הלשון, שהארוסיה מכרסמת וממוטטת אותו בגדותיו של הנהר, מפלתו סותמת את חלק האפיק וגורמת לסטיית הזרם ולהתהוותם של פיתולים. לדעת המרצה יש לקבל את שתי הסברות כאחת ולהוסיף עוד גורמים טקטוניים אחרים המשפיעים על התהוות הפיתולים. המרצה נגע עוד בתופעת האסימטריה של הירדן, המתבטאת במהלך אפיקו ליד הצלע המערבית של הכיכר לאורך קטעים גדולים ממנה, והביא את הסברות השונות לביורורה של תופעה זו. בסוף דבריו הדגיש המרצה את קצב התמורות והמיכאניקה שלהן, הנגרמות ע"י הירדן וזרמו. אין נוף בארץ שחלים בו שינויים טבעיים מהירים ונמרצים כליכך כעמק הירדן, והנחה זו מתקיימת על ידי השינויים שאנו מוצאים בירדן מן המפות של PEF למפות של מחלקת המדידות הישראלית. ומפתיעים ביותר השינויים שחלו בו מצילומי האחיר שנעשו לפני תשע שנים בלבד לצילומים שנעשו השנה. כאן פרק רב-ללקח על דרכי הארוסיה של הנהר הזה היחיד במינו בעולם כולו.

ד"ר ד. אשבל חילק את עמק הירדן ל-6 חלקים מבחינת אקלימו: (1) עמק החולה, (2) עמק הכנרת, (3) גוש בית-שאן התחתון, (4) עמק הירדן המרכזי והדרומי, (5) ים המלח, (6) הערבה. הצד השחה שבכל החלקים האלה, שהם נמוכים ומשוקעים כין שני רוכסי הרים גבוהים ממערב וממזרח, והשפעתם של אלו ניכרת בתנאי הלחץ הבארומטרי, הרוחות והתהוות העננים, בתנאי הגשם והטל, בתנאי הלחות וההתאדות. האופי המדברי אשר לרוב חלקי עמק הירדן, ובעיקר למורדות שבשני העברים, הוא

תוצאה מתנועת זרמי האחיר היורדים. אבל לכל אחד מהחלקים הנ"ל גם תכונות וסגולות מיוחדות, שחשיבות מעשית ויישובית להן. המרצה עמד במיוחד על מקורות החום הגדול האצור באחירו של עמק הירדן, ודרש בתוצאות שהועלו עלידי חקירת קרני השמש ולימוד תנאי הטמפרטורה באחיר, באדמה ובמים של שטח זה ותפקידם של אדי המים שבאחיר ושל הרוחות היורדים ממרומים אל קרקע העמק, בעיקר בחדשי הקיץ, במחצית השנייה של היום.

ד"ר ג. שלם הרצה על השטפונות בארץ-ישראל, ובאיזור הכנרת בפרט. השטפונות באיזורים המיושבים ובמדבריות המקיפים אותם אינם אלא תופעה גיאוגרפית יסודית המצויה גם בשאר ארצות ים-תיכוניות וסובטרופיות. אין הגשם יורד אצלנו קמעה קמעה ובנחת במשך כל השנה, כמו בארצות הממוגות, אלא הוא בא בעונה קצרה בשנה, ב"ימות הגשמים", ובסערה העלולה להמטיר כמויות מים גדולות ביממה אחת. "בקיעות עננים", המתחוללות בעיקר באביב ובסתיו, מחזקות את משטר הגשמים בארצנו, ומכאן גם "השטפונות". מבניה של בריכת הכנרת מכשיר אותה לקלוט בקיעות עננים במידה ניכרת, וכמוה גם בקעת הירדן בכללותה. השטפון שהיה ב"14.5.34 המיט שואה על העיר טבריה והרבה את נזקיו בכל החוף המערבי של הכנרת. המרצה עמד על אופי השטפונות ועל הלקח שעלינו ללמוד מהם הלכה למעשה.

בו ביום, ב' דחה"מ סוכות, בשעה 4 אחה"צ, נערך סיור בחפירות בית-ירח בהדרכתו של מ.ר.פ. בר-אדון, אשר סיכם את תוצאות החפירות שנערכו בחמש עונות-חפירה בשנות 1944/46 מטעם החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה ובשנות 1949/52 מטעם מחלקת העתיקות של ממשלת ישראל. השרידים הם מסוף התקופה הכאלקוליתית, הברונזה הקדומה, תקופת האבות, הברונזה התיכונה וכו'. נחשף חומר ארכיאולוגי עשיר: כלי-בית, תכשיטים, מוצרי מתכות, חפצי-יבוא, מעשי שנהב; 25 שלבי בניין. בחפירת-חתך עד לקרקע בתולה, בעומק של 8 מטרים, 15 שכבות. חומת-לבנים, חומת-אבן, שערים ומגדלים, אסמי תבואה, מתקני ביוב, ביצורים. כל אלה מלמדים על מקומה של-בית-ירח בתרבות עמק הירדן הקדומה (בינתיים נערכו בשנה האחרונה חפירות נוספות ונחשפו שרידים נוספים המצטרפים לתמונה הכללית של המפעל הארכיאולוגי הגדול בתל הזה).

המושב השלישי נפתח בו בערב ב"אהלו", בהרצאתו של פרופ' ב. מזר על עמק הירדן בימי קדם. לאור החקירות האחרונות ותוצאותיהן אנו מבחינים שלוש תופעות מעניינות בדברי ימי עמק הירדן:

(א) התפתחותם של יישובי-הקבע, שעיקר פרנסתם על החקלאות, בעמק הירדן ויובליו למן התקופה הניאוליתית ועד תקופת הברונזה התיכונה א'; ולאחר ירידה בתקופת הברונזה התיכונה ב' (התקופה החיקסוסית) נתחדשה התרבות החקלאית במאות ה"ד-ה"ג לפסה"נ והגיעה למידה מרובה של גשוג בימיהם של דויד ושלמה. (ב) פריחתם וגיאומם של מרכזים גדולים, כגון בית-ירח וצרתן (תל אם אל-חמאד), באלף השלישי לפסה"נ ובתחילת האלף השני לפסה"נ, והתחדשותם לאחר תקופות ארוכות

של שפל ועזובה. ג) קדושת הירדן המתבלטת בשמות התיאופריים של היישובים ובמקורות הספרותיים המזכירים את הירדן ואת הערים ומקומות הפולחן שבכיכר הירדן, כגון: יריחו, בית־ירח, בית הרם, צפון, פנואל, מחנים, אדם, גלגל. במקרא מוצאים אנו הרבה סיפורי פלאים ומסורות מרובות הכרוכות בירדן ובכיכר הירדן, מימי יעקב ויהושע ב־נון, אליהו ואלישע, וכן במקורות מאוחרים יותר. נראים הדברים, שקדושת־קדומים זו הוסיפה נופך מיוחד לחיי היישוב בעמק־הירדן מקדמת הימים. ראוי לתשומת לב הקשר ההיסטורי של עם ישראל לגלילות הירדן. בפנואל נאבק יעקב עם אלהים ושם נקרא אבי האומה בשם „ישראל“. מסורות שונות נשתמרו בעניין ישיבת ישראל במחנה בין בית־השימות ובין אב־השטים בערבות מואב, כריתת הירדן ושתיים־עשרה אבני הזכרון, עניין המזבח על הירדן ועמק סוכות, שבשתיים מעריו ישבו מלכי ישראל בזמנים שונים: מחנים (אשבעל ודויד) ופנואל (ירבעם). אף נשתמרו במקרא רמזים מעניינים על עמק־הירדן בשלב קדום של תקופת האבות: „וישא לוט את עיניו וירא את כל ככר הירדן כי כלה משקה לפני שחת ה' את סדום ועמורה... כגן ה', כארץ מצרים באכה צוער“. דברים אלה מתיישבים יפה עם המקורות החיצוניים, וביתוד עם כתבי המארות המצריים מן המאה ה־ט, המזכירים שורה שלמה של מרכזים מדיניים ועירוניים בעמק הירדן, כגון ליש, פחל, בית־שאן, בית הרם, ואולי גם עפרה (עפרו של חשמ״א ה') וצרתן. ארץ ארר, הנזכרת במגילת שאנתה שמאותה תקופה, וכנראה מקומה באיזור הירמוך, והגולן הדרומי, מתוארת כ„ארץ טובה ויהיו בה תאנים וגפנים, ויינה רב ממים, דבשה בשפע ושמנה עצום. כל פרי על־עציה ויהיו בה שעורים וחיטה ואין מספר לבקרה“. אשר לעמק הירדן בתקופת מלכות ישראל הקדומה (במאה ה־י), מסתבר מן הטקס הארכיאולוגי אגב השחאה לדברי המקרא, שבפרק־זמן זה היה בעמק־הירדן יישוב צפוף ומשגשג. גאות זו ניכרת במיוחד בעמק סוכות על יישוביו החשובים סוכות (תל דיר עלא), צרתן, פנואל (תל אל־חמיה?), מחנים (תליל א־די־הב), אדם (תל א־דאמיה). לפריחת היישוב בעמק סוכות באותו זמן היו כנראה שלושה גורמים עיקריים: א) פיתוח חקלאות השלחים, ב) חשיבותו של עמק זה כצומת של דרכי־תחבורה חיוניות משכם למרכזים של עבר־הירדן ולדמשק ומצפון עבר הירדן לדרומו, וג) מכרות הברזל בחבל היבוק, שנוצלו בתקופה הישראלית; ולא מן הנמנע, שכלי „הנחושת“, שיצקם שלמה בכיכר הירדן „במעבה האדמה בין סוכות ובין צרתן“, היו למעשה כלי ברזל.

מר ש. ייבין הרצה על בעיות המחקר הארכיאולוגי במזרח התיכון. אחרון המרצים במושב זה היה פרופ. פ. דלוגאץ. משיקאגו, שהרצה על ראשית הציחיליזציה במיסופוטאמיה.

ביום ג', ג' דחו"מ סוכות, יצאו משתתפי הכינוס לסיוורים בסביבה, בשתי קבוצות. הקבוצה האחת יצאה לסייר את בית־הכנסת בכורוין, כפר נחום, טבעה, ח' מיניה ואלומות (תצוגה פריהיסטורית), בהדרכתם של ד"ר עמירן, ד"ר נ. אביגד וד"ר מ. שטקליס, והקבוצה השנייה יצאה לסייר את בית־שאן, בית־אלפא, המכון לידיעת המולדת בעין־חרוד ובית־שערים, בהדרכתם של נ. צורי, י. אהרוני, פרופ' מ. שובה ופרופ' ב. מזר.

המושב הרביעי של הכינוס היה מוקדש לזכרו של ברל כצנלסון והתקיים בערב של אותו יום בקבוצת כנרת. מר זלמן שזר הרצה על ברל כצנלסון ומשנתו. לאחר ההרצאה נערכה מסיבה למשתתפי הכינוס מטעם המועצה האיזורית של עמק הירדן. מר האפט, יו"ר המועצה, אמר דברי ברכה ופרופ' ב. מזר השיב בשם החברה. מקהלת עמק הירדן השמיעה שירים אחדים, והמשתתפים בילו את הערב ליד שולחנות ערוכים בחדר-האוכל של הקבוצה.

המושב החמישי של הכינוס, שהתקיים ביום ד' דחוו"מ סוכות, התפלג שוב לשני חוגים בדומה למושב השני. חוג א' קיים את הרצאותיו באולם "אהלו", וחוג ב' בבית-הספר החקלאי בבית-ירח. הראשון למרצים בחוג א' היה מר יוסף ברסלבסקי ונושא הרצאתו: "כריתת הירדן בימי יהושע". המרצה הביא חמש דוגמאות של כריתת הירדן שאירעו בתקופות שונות. פעם אחת נמשכה ההפסקה בזרימת הירדן 2-3 ימים, ועדות לדבר מצא המרצה בכתבי-יד עברי וגם במקור לועזי יחיד משנת 1546. הכריתה דרכה לבוא דחקא בשעה שהירדן מלא על גדותיו. ברוב הדוגמאות היה מקום הכריתה בסביבות אדם העיר (תלא-דאמיה) מדרום לשפך היבוק אל הירדן, בריחוק 40 ק"מ לצפונה של ים-המלח. מי הירדן חותרים שם מתחת לקירות חוואר-הלשון הגבוהים. והפריכים וגורמים להתמוטטותם. המפולת חוסמת את המעבר, והאפיק מדרום מתייבש. המרצה הביע את דעתו, שתיקוני הגירסה בספר יהושע שהוצעו עלידי אולברייט וגליק והציור העולה מן התיקונים הללו, כאילו עמדו מי הירדן באפיקו של הנהר לאורך עשרות ק"מ מדרום לצפון, וכן זיהויה של צרתן עם תל איסעידיה, אינם מתיישבים עם הרקע הגיאוגרפי של כריתת הירדן.

אחריו הרצה מר יוחנן אהרונ' על ערי נפתלי שבעמק הירדן. המרצה עמד במיוחד על עמק הירדן הצפוני שהיה צומת-דרכים חשוב, סעיף של הדרך הבינלאומית העתיקה בין מצרים ומיסופוטאמיה, היא "דרך הים". מכתבי אל-עמרנה נוסכים אור בהיר על האיזור הזה. חצור נראית כעיר השולטת על חבל נרחב, על עמק הירדן הצפוני כולו. האינטרסים שלה פוגעים בצור, בחוף הפיניקי ובפחל שבעמק הירדן: בעמק הירדן הצפוני התנחל שבט נפתלי, ובמיוחד נזכרות קדש וחצור. כיבוש ליש ע"י בני דן היתה החדירה הראשונה של בני ישראל לעמק הירדן. בתקופה הישראלית הגיע האיזור לשגשוג, אבל ימי גדולתו לא ארכו. פלישת ארם ומסע תגלת פלאסר הג' מלך אשור בסוף שנת 732 לפנה"ס, הביאו את הקץ על מרכזי התרבות הקדומים, והעמק היה שומם במשך מאות שנים.

ד"ר ת. ז. הירשברג הרצה על מסורת ומדע בחקר הארץ. עדיין לא נחקרו יחסי הגומלים שבין המסורות והאגדות השונות ובין המציאות ההיסטורית של היישוב היהודי בארץ-ישראל בדורות שלאחר מסעי הצלב. הרוצה לבטל את ערכן של מסורות אלו בלי בדיקה מדוקדקת של מוצאן ומצען, לא יצא ידי חובתו לחקר הארץ והעמים ששכנו בה. עדויות אלו חשובות לאו דחקא במקום שאין לנו עדויות אחרות, אלא אף במקום שיש ממצאים ארכיאולוגיים ותעודות היסטוריות ספרותיות. מתוך שישים

„אתרים“ ויותר, הנזכרים על-ידי המסורת היהודית, שני שלישים הם בגליל דווקא, שחשיבותו בימי הבית הראשון והשני פחותה מבחינה היסטורית מחשיבותן של ארץ יהודה וארץ אפרים. עובדה זו אומרת דרשני: כריכתן של מסורות ואגדות במקומות נידחים שבהרי הגליל, שאין לנו כל זכר ליישובן על-ידי יהודים לא נעשתה בהיסח הדעת. גם התהוותם של „אתרים“ חדשים בירושלים וסביבתה בימי מסעי הצלב וסמוך לאחריהם מעידה על מגמה מיוחדת. יש לעמוד על מגמות וכחנות אלו ולהסתייע בהן שעה שהגנו באים לחקור את תולדותינו בארץ באלף השני לסה״נ.

אחרון למרצים בחוג זה היה מר יצחק בן-צבי, שהרצה על חקר עדות המזרח בשעה זו. ידיעת המולדת כוללת לא רק את ידיעת שרידי התרבות בתקופות הקדומות ולא רק מחקר הטבע — הדומם, הצומח והחי — אלא גם את מחקר החומר האנושי — אוכלוסי המולדת של זמננו. בייחוד עמד המרצה על היהדות מארצות האיסלם, היא „גולת ישמעאל“, וחילק אותה לשלוש יחידות לפי השפה המדוברת בפי: (א) האיזור הערבי, (ב) האיזור הפרסי, (ג) האיזור הספרדי, המשתמש בשפת לאדינו. המרצה עמד על הבעיות הכרוכות במיווג הגלויית האלה. ידיעת העם לעדותיו היא השער לליכוד השבטים לאומה אחת במולדת.

בחוג ב' הרצה הראשון המהנדס י. אלסטר, מנהל מחלקת המדידות, על חידושים בשיטות המיפוי בישראל, ועמד בייחוד על שלוש בעיות של המפה העברית: (א) שאלת השמות הגיאוגרפיים, (ב) כתיב השמות, (ג) אופיה המיוחד של האות העברית. מלבד הדיוק המדעי והטכני, יש לשקוד גם על הצד האסתטי של המפה. לאחרונה כובשת את מקומה במיפוי שיטת המיפוי לפי צילומי-אוויר הנעשים ברציפות זה אחר זה בזמן טיסת האחירון. אבל בצד הצילום האחירי יש צורך גם במדידת קרקעות לשם קביעתן של נקודות מפוזרות על שטח גדול, כגון בנגב.

ד״ר נ. גיל הרצה על בעיות שימור הקרקע בישראל. את הרצאתו הקדים בכמה דברים ד״ר ק. לאודרמילק, מר י. נוימן הרצה על עבודת המחקר של השירות המטאורולוגי וייחד את דבריו על שלושה מחקרים בבעית המים: (1) התאדות משטחי קרקע בארץ, (2) התאדות מאגמי שקע הירדן, (3) נסיונות בייצור גשם מלאכותי. מטרת המחקר הראשון היא להשלים ולשכלל את ידיעתנו באוצרות המים שבארץ. העיקרון שמחקר זה מיוסד עליו הוא, שכמות המים המתאדים משטחי הקרקע וצמחייתה שחה לכמות המשקעים בצירוף כמות המים שזרמה לים או לאגמים, והמרצה הסביר, כיצד נעשים המדידות והחישובים כדי להגיע למטרה. המחקר השני משלים את הראשון. המרצה הדגים את ארבעת הדרכים לחישוב ההתאדות מאגמים: (א) השיטה האירודינאמית, (ב) המאזן ההידרולוגי, (ג) מאזן המלחים, (ד) מאזן החום. בסוף סיפר המרצה על הנסיונות לייצור גשם מלאכותי, שהוחל בהם בארץ בשנת 1949, אבל עדיין לא הגיעו לתוצאות ממשיות.

ד״ר א. שולוב הרצה על החידושים בבעיות הארבה. מר א. ת. אורן הרצה על חקר הים לאורך חופי הארץ. חקר הים נעשה בעיקרו לשם ריבוי הידיעות

שצורך בהן לפיתוח הדייג ושמירת מלאי הדגים שבים. הדייג המסחרי נחלק לשלושה חלקים: (א) דיג הפלג — בפני שטח הים ובגוש המים העליון; (ב) הדייג במים עמוקים או דיג המכמורות — המדובר בדגים הצמודים לקרקע הים; (ג) הדייג החופי. כ־200 מיני דגים נראים לאורך החופים המזרחיים של הים התיכון. מאז נפתחה תעלת סואץ נודדים הדגים מים־סוף לים-התיכון. המרצה עמד על הגילויים החדשים בתנאים ההידרוגרפיים של הים התיכון, על תהליך המים בים, על חקר המינים האטלאנטיים בים התיכון ועל חקר קרקע הים. — האחרון למרצים בחוג ב' היה מר י. קרמון, שהרצה על התהוות הנוף הטבעי של החולה. בעמק החולה שלושה חלקים: (א) החלק הצפוני — איזור המדרגות, הוא שטח נסיגה של האגם בפלייסטוקן התיכוני, והוא בנוי מדרגות בעלות נטייה חזקה (100—200 מ'), והנחלים עוברים בערוצים עמוקים ואי אפשר להשתמש במימיהם לשם השקאה. החלק המערבי מכוסה שכבת בזלת. רק בחלק המזרחי, באיזור דן־דפנה — המדרגות נוחות יותר. (ב) המישור הצפוני — שטח נסיגה בפלייסטוקן העליון, שטוח אבל נטוי כלפי המרכז, באופן שכל הנהרות מתאחדים בקצהו הדרומי לנהר אחד — הירדן. (ג) המישור הדרומי — בעל שיפוע חלש כל־כך, שכל עלייה בפני אגם החולה גורמת הצפה של שטחים נרחבים. הנהר זורם בחלק הגבוה של האיזור, באופן שמי התהום אינם יכולים להינקז לתוכו והם עושים ביצות, בעיקר בצד המערבי. המרצה עמד בפרוטרוט על השינויים שחלו באיזור החולה בשנים האחרונות מאז קמה מדינת ישראל: (1) בריכות־דגים בשטחים שהיו קודם לכן בלתי־ראויים לעיבוד. (2) מפעלי השקאה (מפעל החצבני ומפעל הבניאס) החליפו את התעלות הערביות ברשת מתוכננת של תעלות ישרות להשקאה וניקון, ועל־ידי כך ניתנה האפשרות לעיבודם של שדות בשוליים המערביים והדרומיים של האיזור. (3) מטעים. כמקום היפה ביותר למטעים נמצאו שולי הנהרות, ובדרך זו נהפך עמק־החולה למרכז גידול תפוחים בארץ. ומכוחם של כל השינויים האלה השתנתה מפת החולה תכלית שינוי.

בו ביום אחה"צ ביקרו משתתפי הכינוס במוזיאון הפריהיסטורי בשער הגולן. דברי הסבר ניתנו ע"י ד"ר מ. שטקליס ומר יהודה רות. קבלת־פנים לבית נערכה למשתתפים ע"י חברי המשק, ומר נחום בונה אמר דברי ברכה. פרופ' מזר הודה למארחים על הכיבוד והכנסת האורחים החמה.

בערב התקיימה באמפיתיאטרון של עין־גב עצרת חגיגית למלאת 40 שנה לייסוד החברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה. משתתפי הכינוס יצאו בסירות ובמכוניות לעין־גב. הפרופ' מ. שובה פתח בסקירה על התפתחות מפעלי החברה מן ההתחלות הצנועות ועד החפירות הגדולות בבית־שערים, בית־ירח ותל־קסילה; מן הקבצים הקטנים ועד הספרות המדעית העשירה היוצאת לאור; ממספר קטן של חובבים ועד ל־1000 חברים ויותר. „נעשינו תנועה רבת־עם לידיעת הארץ“, והכינוס השמיני לידיעת הארץ הוא עדות לכך. בשם קבוצת עין־גב בירך מר שטרון, שהזכיר את עזרתה היעילה של קבוצתו בחקר שרידי סוסיאט והגולן הדרומי. פרופ' נ. סלושץ, ממייסדי החברה,

שעמד בראש מפעליה הארכיאולוגיים לפני שלושים שנה, הדגיש בדבריו את החשיבות היתירה הנודעת לחברה שטיפחה בדור הגאולה את חקר הארץ ויישובה. הנואם העלה על נס את הספרות המדעית, פרי יצירתה של החברה, והדגיש שלמעשה נוצר לבוש לשוני משוכלל למדע העברי בארץ ע"י החברה לחקירת א"י ועתיקותיה. ד"ר א. בראמר העלה זכרונות מימיה הראשונים של החברה, שהוא שימש מזכירה במשך זמן מה. פרופ. ב. מור נעל את העצרת בברכה לכל אנשי המדע והמעש, אשר פעלו במשך שנים בהתנדבות ובמסירות רבה בתחום החברה והעלו את חקר הארץ והארכיאולוגיה העברית לדרגה מדעית גבוהה. בסוף דבריו התחזה את תוכנית פעולותיה של החברה לעתיד והדגיש את הצורך בהפעלת כוחות צעירים רבים. העצרת נסתיימה בקונצרט של רביעיית מיתרים ובשירת "התקוה".

ביום ה' דחול המועד סוכות יצאו המשתתפים לסיור בחולה וסביבותיה בהדרתם של ד"ר ד. עמירן, ד"ר י. שטנר ומר י. קרמון. הסיור הסתיים בביקור במפעל החולה, ולאחר מכן התקיים מושב־הנעילה של הכינוס במשמר הירדן, בחצר הקרן הקיימת לישראל. מר יוסף וייץ הרצה על מפעל החולה ותוכניות הקרן הקיימת לישראל לעתיד. בו במקום ננעל הכינוס בדבריהם של פרופ' ב. מור, פרופ' מ. שובה ויוסף אברמסקי, שסיכמו בדברים קצרים את הישגי הכינוס והודו לכל מי שסייעו בביצוע הכינוס השמיני לידעת הארץ והצלחתו. מאות חברים למדו להכיר במשך חמישה ימים חבל מיוחד בארץ, הכרה מתוך ראייה, לימוד וחקר, ובחודאי תהיינה לדבר זה תוצאות בשטח החינוכי־ציבורי. מאות משתתפיו של הכינוס יהיו לפה לקהל הרב הצמא לידעת הארץ, טבעה, נופה ותולדותיה.

ב. יום החברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה

המועד המנהל החליט לשנות מן המנהג המקובל ולקבוע את היום שבו צריכה להתקיים האסיפה הכללית ל"יום החברה". היום הזה נקבע לז' בסיון תשי"ג (21.5.53), וזו היתה תוכניתו:

משעה 1 ועד 5 אחה"צ התקיימו סיורים בתערוכות ובשרידי העבר שבירושלים. המשתתפים ביקרו בבית־הנכות "בצלאל" בתערוכת "התרבות החומרית של 50 עדות בארץ". מר יוסף אברים קיבל בברכה את הבאים מחוץ לעיר, ומר מ. נרקיס הסביר את המוצגים השונים. לאחר מכן ביקרו המשתתפים באולם התצוגה של מחלקת העתיקות. הסברים ניתנו ע"י ד"ר ע. בן־דור, גב' רות עמירן וגב' מרים תדמור. משם הלכו המסיירים למחלקה לגיאוגרפיה של האוניברסיטה העברית, בה נערכה תצוגת מפות חדשות. ד"ר ד. עמירן וד"ר י. שטנר הסבירו את שיטות המיפוי החדשות. מאכן פנו המשתתפים לקבר הורדוס ושמעו דברי הסבר מפני ד"ר נ. אביגד וגב' רות עמירן. הסיור נסתיים בביקור במערות הקברים שבסנהדריה בהדרתו של ד"ר נ. אביגד. בו בערב, בשעה 6, התקיימה האסיפה הכללית של החברה באולם ראטיסבון

של האוניברסיטה העברית. פרופ' ל. א. מאיר, נשיא החברה, פתח את האסיפה בהזכרת חברי החברה שנפטרו מאז האסיפה הקודמת: השר דוד רמז, פרופ' מ. ד. קאסטור, ד"ר ש. מילנר (ארה"ב), פרופ' י. נ. אפשטיין, השר אליעזר קפלן, מר פיליפ גיא, פרופ' א. ל. סוקניק וד"ר ש. גולדמן (ארה"ב), זכר כולם לברכה. פרופ' פנחס דלוגאץ' משיקאגו הרצה הרצאת-אורח על הנושא "המחקר האטומי ושימושו בארכיאולוגיה". פרופ' ב. מזר ומר יוסף אבירם מסרו דינים-וחשבונות על פעולות החברה ותוכניותיה לעתיד. עו"ד ח. קרונגולד אישר בשם ועדת הביקורת את הדו"ח הכספי. לאחר מכן התקיימו ויכוחים, שבהם השתתפו ה"ה: ד"ר ז. וילנאי, ד"ר י. פינקרפלד, מר יוסף ויץ, מר א. פרנקל, מר ל. קדמן ומר י. שחייג. לאחר הוויכוחים נערכו הבחירות למוסדות החברה: הועד המנהל, המועצה הועדת הביקורת. לפני הבחירות הודיע פרופ' ל. א. מאיר שהועד המנהל פנה אל כבוד נשיא המדינה בבקשה לקבל את החברה תחת חסותו כאות הוקרה על עבודתו הפעילה בחברה מיום היווסדה. על כך ענה כב' הנשיא: "הריני מאשר קבלת מכתבו של הועד המנהל של החברה לחקירת א"י ועתיקותיה. אני מודה בלב ונפש על הכבוד הגדול, בו זיכיתם אותי בהצעתכם שאקבל את החברה תחת חסותי. אף-עלפי שאין אני רואה הכרח בזה, אין אני יכול לסרב להיענות לבקשתכם האדיבה. אני רואה בכך ביטוי לרגשות חבריים שעמהם עבדתי ומשכתי בעול החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה מיום היווסדה". בכבוד רב, יצחק בן-צבי. לועד המנהל נבחרו: פרופ' ל. א. מאיר — נשיא החברה, פרופ' ב. מזר — יו"ר הועד המנהל, מר יוסף אבירם — מזכיר-כבוד, מר מתתיהו לונץ — גנבר-כבוד, וה"ה מ. אבייונה, י. אהרוני, ד"ר א. בירן, ד"ר ח. ז. הירשברג, ד"ר ד. עמירן, פרופ' א. רייפנברג ז"ל, פרופ' מ. שובה.

למועצה נבחרו ארבעה חברים חדשים: פרופ' צ. מ. אורלינסקי, ד"ר נ. אביגד, ד"ר א. נבנצל, ד"ר ב. קירשנר, יו"ר הסניף בתל-אביב ובחיפה. (רשימה מלאה של חברי המועצה מודפסת בשער של חוברת זו).

האסיפה ננעלה בדברי ברכה לחברים החדשים. בו בערב התקיימה במועדון התיירים בטלביה מסיבה חגיגית לנשיא המדינה מר י. בן-צבי, לנשיא האוניברסיטה העברית, פרופ' ב. מזר ולנשיא החברה פרופ' ל. א. מאיר. ד"ר ח. ז. הירשברג פתח את המסיבה בשם החברה, וחתני המסיבה הודו לחברה ולמשתתפים במסיבה על הכבוד שחלקו להם במסיבה זו, וגם סיפרו מזכרונותיהם על החברה. במסיבה השתתפו חברי הועד המנהל והמועצה ואורחים רבים.

ג. פרסומים

בהוצאת החברה יצא לאור ספר ארץ-ישראל, כרך ב', המוקדש לזכרו של זלמן ליף, ז"ל.

הספר מחזיק 208 עמודים, 24 לוחות ובו משתתפים 40 מחברים. מלבד המאמרים

- והמחקרים בא בספר שפע של מפות, תמונות וציורים, ועל כולם מפת מידבא בצבעיה המקוריים ובתרגום עברי (10 לוחות כפולים) מחיר הספר 9.500 ל"י לחברים — 8 ל"י.
- * גדפס והולך הכרך השלישי של ספר ארץ-ישראל, המוקדש לזכרו של פרופ' מ. ד. קאסטו ז"ל, והוא יצא לאור לקראת ראש השנה תשט"ו. הכרך הזה יוצא לאור בשיתוף עם מוסד ביאליק והאוניברסיטה העברית.
- * בימים הקרובים יצא לאור תדפיס מיוחד ממאמרו של מ. אבייונה "מפת מידבא, תרגום ופירושו", בצירוף דפי המפה שגדפסו בספר ארץ-ישראל ב'. אף הולך וגדפס מאמר זה בתרגום אנגלי, ואף הוא יצא לאור בחוברת מיוחדת.
- * יצאה לאור "מפת מידבא" כמפת קיר על-ניר-בד. מחירה — 3 ל"י, לחברי החברה 2.250 ל"י.
- * הרבעון Israel Exploration Journal עבר לרשותה של החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, והיא מוציאה אותו מכרך 4 ואילך. עורכי הרבעון הם מר מ. אבייונה וד"ר ד. עמירן. כבר יצאה לאור חוברת א', כרך 4. דמי החתימה לשנה — 5 ל"י, בחו"ל — 6 דולר.

ד. חפירות ארכיאולוגיות

- * החברה ביצעה בסוף הקיץ תשי"ג את עונת-החפירות החמישית בבית-שערים. (דו"ח ראשון מתפרסם בחוברת זו, ע"ע 7 — 42). הולכות ונעשות כל ההכנות לעונה חדשה של חפירות בקיץ הבא.
- * החברה ביצעה בשיתוף עם מחלקת העתיקות בקיץ ובסתו 1953 שתי עינות חפירה באיזור הרגמים (tumuli) שבסביבת ירושלים (דו"ח ראשון מתפרסם בחוברת זו, ע"ע 43 — 60).
- * הח' יוחנן אהרוני ביצע מטעם החברה חפירת-נסיון בגליל העליון. הוא מסר לחברה סקירה על עבודתו, וזה לשונו:
- א. סקר. ביצעתי סקר ארכיאולוגי שיטתי — ומלא במידת האפשר — בשטח של 150.000 דונאם, המשתרע בין פקיעין — בית-ג'ון בדרום וקו הגבול באזור איקרית — שומרה בצפון. בדקנו בשטח זה 46 תלים וחורבות ומצאנו בהם חרסים מן התקופות הבאות:

מספר היישובים	התקופות
2	ברונזה קדומה — ערבית
2	ברונזה תיכונה; ברזל
10	ברזל (רובם גם פרסית)
4	ברזל — ביזאנטית
25	רומית — ביזאנטית (רובם עד לערבית)
3	מצודות צלבניות

הוה אומר, שכנגד שני תלים קדומים נמצאו באיזור 18 יישובים ישראליים, ובתקופה הרומית-ביזאנטית הגיע מספר היישובים ל-31. אף באנו לידי מסקנות מעניינות על צפיפות היישוב הישראלי הקדום ומצבו בתלים הגדולים.

ב. חפירה בח'רבת א-ת ליל. כדי לעמוד על מהותם של היישובים הישראליים בגליל העליון ערכתי חפירה קטנה בח'רבת א-ת ליל, השוכנת על גבעה רמה מדרום לפקיעין (במפות האנגליות ניתן שמה בטעות: ח'רבת באב א-סוק). מצאנו שם את השכבות האלה:

י. — על פני השטח נראו חרסים פרסיים ומעט הליניסטיים, אבל לא מצאנו שרידי בנייה מתקופה זו.

י. — תקופת הברזל ב'. גילינו קטע של מצודה, שתפסה את שאי הגבעה, ובה שני שלבי-בנייה.

י. — תקופת הברזל א'. גילינו בית-מלאכה לעיבוד ברונזה עם כלים ומתקנים שונים, ובתוכו קיראמיקה ישראלית קדומה, שקצתה שונה מכלי-החרס שנמצאו בתלי הארץ הגדולים.

י. — תקופת הברונזה התיכונה. שכבה זו בנויה רובה על קרקע בתולה, אלא שבפינה אחת נתקלנו במפולת של מערה, ובה כלי-חרס מרובים מתקופת הברונזה התיכונה. מכאן, שהיה שם באותה תקופה יישוב של מערות — ואולי של סוכות ואוהלים. זה היה יישוב ארעי ראשון שלא התקיים זמן רב ואין לו המשך. בתקופה הישראלית הקדומה נושב המקום למעשה בפעם הראשונה ויישובו נמשך עד לתקופה הפרסית או תחילת התקופה ההיליניסטית.

ה. בחוג הארכיאולוגי

בחוג הארכיאולוגי התקיימו במשך החורף שתי פגישות. הפגישה הראשונה נערכה בדירתו של ד"ר ח. ז. הירשברג בשבת, א' בחשון תשי"ד (10.10.54), בה הרצה פרופ' ו. פ. אולברייט על בעיות ארכיאולוגיות חדשות. הפגישה השנייה הייתה בדירתו של עו"ד ח. קרונוולד בשבת כ"ד באדר א' תשי"ד (27.2.54), ובה הרצו ד"ר ג. אביגד ופרופ' מ. שובה על עונת-החפירות החמישית בבית-שערים.

ו. בחוג הגיאוגרפי-היסטורי

מאז הסקירה האחרונה¹ התקיימו בחוג הגיאוגרפי-היסטורי של החברה בירושלים ההרצאות הבאות:

רות עמירן — הקשרים בין אנאטוליה לא"י; — פרופ' ב. מזר —

(1) עי' ידיעות ט"ו, תשי"ב, עמ' 47.

חקר המזרח הקדום בארצות הברית; י. אהרונ' — גרר וגיריקי; מ. אבי-
 יונה — הלימס פלסטיני בנגב; רות עמירן — תל ג'מה; מ. דותן — תל
 אל-פארעה; יונה קלאי — נחלת שמעון; רות הסטריין — הבית בתקופת
 הברונזה; פרופ' ב. מזר — תקופת החקסוס בא"י; ב. קנאל — חידושים
 במחקר המגילות; פ. בר-אדון — בית ירח — צנברי; פ. ארצי — בני ימין
 בכתובות מארי; ח. תדמור — מוסדות מדע ובתי-נכות באנגליה; ד"ר מ.
 שטקליס — עונת החפירות האחרונה בשער-הגולן; נ. צורי — חפירות בבית-שאן
 הביזנטית; י. אהרונ' — חפירת מנזר ביזנטית בבית השטה; ד"ר י. פראור
 — החקלאות הארצישראלית במאה ה"ג ובעית צפיפות הישוב החקלאי ומוסדותיו
 ההיסטוריים; י. אהרונ' — רשימת תחומים הג'; פרופ' ב. מזר — מלכי
 כנען; ד"ר נ. אביגד — כתובת עברית קדומה מכפר השילוח; פרופ' פ.
 דלוגאץ' — בעיות בארכיאולוגיה מיסופוטאמית; ש. גוטמן — חקירות חדשות
 במצדה; פרופ' ב. מזר — ממלכת הפלשתים; פרופ' ה. פ. אולברייט —
 שיחה בבעיות ארכיאולוגיות; ח. תדמור — מסעות סרגון לא"י; י. אהרונ' —
 חפירות במערות נחל חבר; פ. בר-אדון — חפירות בית-ירח.
 בתקופה זו התקיימו שני סיוורים ארכיאולוגיים של החוג, אחד לנגב ואחד לגליל
 העליון שתוצאותיהם נתפרסמו בידיעות².

פרופ' ו. פ. אולברייט בארץ

פרופ' ו. פ. אולברייט נענה להזמנת החברה לחקירת א"י ועתיקותיה לבוא לכינוס
 התשיעי לידיעת הארץ, שנערך בחול המועד סוכות בבאר-שבע, ולהרצות בו הרצאת-
 אורח. פרופ' אולברייט הגיע לארץ ביום י"ג בתשרי תשי"ד (22.9.54) ושהה בה שלושה
 שבועות כאורחם של משרד החינוך והתרבות, האוניברסיטה העברית וחברתנו. תוכנית
 ביקורו היתה מלאה וגדושה הרצאות, מסיבות, ביקורים, פגישות, סיורים וטיולים.
 הרצאתו בכינוס היתה על הנושא: הר סיני ויציאת מצרים. בתל-אביב הרצה
 האורח על הנושא: אור חדש על תולדות הפלשתים. ההרצאה התקיימה
 בבית ציוני אמריקה ונערכה ע"י החברה בשיתוף עם הקרן האמריקאית למוסדות
 בישראל. בחיפה הרצה פרופ' אולברייט על הנושא: התפשטות הצידונים
 בארצות הים התיכון. ההרצאה התקיימה באולם הטכניון ונערכה ע"י סניף
 החברה בחיפה. אף הרצה האורח בבית-ירח, באולם „אהלו", בפני קהל שומעים מושבי
 המשקים של עמק הירדן. נושא הרצאתו זו היה: תרבות כנען והשפעתה
 על תרבות ישראל. הרצאתו הפומבית האחרונה נערכה מטעם האוניברסיטה
 העברית בירושלים על הנושא: החפירות בדרום-ערב. האורח הרצה את
 כל הרצאותיו בלשון עברית וקהל אלפים בא להאזין לדבריו. מלבד אלה נפגש המרצה

(2) עי' ידיעות י"ד, תשי"ג, עמ' 52—62; 126—137.

עם החוג הארכיאולוגי של החברה ועם החוג הגיאוגרפי-היסטורי. בשתי הפגישות נדונו בעיות ארכיאולוגיות שונות.

האורח ביקר בזמן שהותו בארץ בחפירות תל-קסילה, תל ג'רישה, בית-שערים, בית-ירח, שער הגולן ובאיזור הרגמים שליד ירושלים. בכל הסיורים האלה נתלח לאורח מנהלי החפירות שבמקום הסיור וחברי ועד החברה.

יום אחד הקדיש פרופ' אולברייט לביקור בביה"ס האמריקני לחקר המזרח ומוזיאון רוקפלר שמעבר לגבול. רושם עמוק עשו על האורח השינויים העצומים שחלו בארץ-ישראל במשך 18 השנים האחרונות שנעדר ממנה, ובכל שבא לידו הצביע על ההתקדמות וההתפתחות שמצא בכל תחומי החיים. הוא התעניין בבנייה ובחקלאות, במיוג הגלויות, ביחסים עם השכנים, ביישוב הישן וכו' לא פחות מאשר בבעיות המדע והמחקר והתפעל מכל מה שראה ושמע. את רשמיו העמוקים וחחיותיו החזקות הביע במסיבת הפרידה שנערכה לכבודו ע"י המוסדות המארחים, בערב האחרון לביקורו בישראל.

ביום 11 באוקטובר יצא האורח את ישראל מתוך תקוה לשוב אליה בזמן קרוב לביקור ממושך יותר.

שאר סקירות על הפעולות בסניפים, הרצאות במקומות שונים והדו"ח המפורט על הכינוס התשיעי לידיעת הארץ „ארץ הנגב“, יתפרסם בחוברת הבאה של „ידיעות“, שתצא לאור לקראת ראש-השנה תשט"ו.

תיקוני טעויות

- עמ' 20, שורה 3 מלמטה — ש"ל: ש"י
 עמ' 25, שורה 17 — דרומית-מזרחית צ"ל: הדרומית-מערבית
 עמ' 29, שורה 5 מלמטה — מבני צ"ל: אבני
 עמ' 30, שורות 19-20 — צ"ל: שמות אלה זהים עם שמות בניו של רבי יהודה הנשיא שנקבר, . . . דומה, שציון השמות . . .

לתשומת לבם של חברי החברה

חברים אשר יש בידם חוברות כפולות של ידיעות משנים קודמות או שאינם מעוניינים בטפסים הנמצאים ברשותם מתבקשים להחזירם למוכירות החברה בחליפין או תמורת תשלום. חברים מתל אביב והסביבה יכולים לרכוש את פרסומי החברה וכן לשלם דמי חבר אצל מר מרדכי מגידון (מיניקובסקי) פמוזיאון תל-קסילה או בדירתו הנמצאת ליד החפירות.